

Beszélgetés Alföldy Géza professzorral

Alföldy Géza 1935-ben született Budapesten. 1958-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának régészet szakán. 1957 és 1960 között a Budapesti Történelmi Múzeum munkatársa, majd 1965-ig az ELTE Ókori Történelmi Tanszékének tanársegéde volt. 1965-ben az NSZK-ba emigrált. 1965 és 1968 között a bonni Rheinisches Landesmuseum munkatársa volt, később a Bonni, a Bochumi, majd a Heidelbergi Egyetemen tanított. 2002 óta ott továbbra is oktat mint professor emeritus. Ez utóbbi egyetem Ókortörténelmi Intézetének 1975-től 2002-ig az igazgatója volt. 1994 óta a Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften által megjelentetett *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztő bizottság elnöke. Fő kutatási területei a római társadalom-, közigazgatás-, vallás- és hadtörténet, a római történetírás, a provinciák története, az epigráfia és a személynévkutatás. 1975-ben megjelent, *Römische Sozialgeschichte* című könyvét angol, francia, olasz, spanyol, portugál, újjörög, lengyel és magyar¹ nyelvre fordították le.

1991 óta rendszeresen hosszabb-rövidebb időszakokat tölt Magyarországon. Az idei esztendőben debreceni előadásai után március 1-én tartott előadást az ELTE Régészettudományi Intézetében „Theodor Mommsen és a római epigraphia 150 éve” címmel, majd az azt követő napokban szemináriumsorozatot a Pécsi Tudományegyetemen. Ittjártakor készítettük vele a következő interjút.

ÓKOR: Az ELTE Régészeti Intézetében tartott márciusi előadásán² a jelenlegi németországi viszonyokat ecsetelve aggódva beszélt az ottani finanszírozási helyzetről. A pénzügyi források csökkenése pusztán a gazdasági recesszió következménye, vagy egy, az ókortudományt érintő megváltozott döntéshozói magatartás eredménye? Lehetséges, hogy Németországban csökken az ókortudomány presztízse?

ALFÖLDY GÉZA: A mai, a gazdasági életre orientált mentalitás mindenütt csökkenti az érdeklődést nemcsak az ókortudomány, hanem általában a történelem, általánosan a humántudományok, egyáltalán a kultúra iránt. Németországban ehhez hozzájárulnak a súlyos gazdasági problémák. Az ottani jelenlegi fejlődés részint általános, részint egészen konkrét és más országokra át nem vihető okokra megy vissza. Egy bizonyos gazdasági recesszió ma a globalizáció korában így vagy úgy mindenütt érezteti a hatását. A tudomány pénzügyi nehézségeinek Németországban természetesen van egy egészen speciális oka, nevezetesen Németország jelenleg különösen kritikus gazdasági helyzete. Németország újraegyesítése hihetetlen anyagi következmé-

nyekkel járt; senki se látta előre, hogy az egykori NDK felemelése arra szintre, amelyen Nyugat-Németország állt 1990-ben, sokkal többre fog kerülni és tovább fog tartani, mint ahogy gondolták. Mindehhez hozzáadódik – és ez megint inkább általános és nem speciálisan német jelenség – a Magyarországon is jól ismert demográfiai visszaesés. Egyre kevesebb a fiatal, miközben egyre többen vannak és egyre idősebbek az öregek, akik már nem vesznek részt a termelő vagy alkotó munkában, akiket el kell tartani. Mindez behatárolja a mindenkori kormány lehetőségeit. Ami azonban a kultúrpolitikát vagy a tudománypolitikát illeti, nem akarom említés nélkül hagyni a rövidlátó és ilyen szempontból korántsem felkészült politikusok felelősségét. De ez sajnos a legtöbb országban így van. Persze Németországban sokáig máshoz voltunk szokva.

ÓKOR: Mennyire elismert, illetve népszerű Németországban az ókortudomány?

ALFÖLDY GÉZA: Nekem mindig feltűnt, hogy mennyivel nagyobb az érdeklődés Magyarországon például antik auktorok szövegeinek fordítása iránt. Ha itt vagyok, látom, ez jelent meg, az jelent meg magyar fordításban. Úgy látszik, hogy ennek van keletje, különben a kiadók ezt nem csinálnák. Németországban ilyesmire nem nagyon van kereslet. Eszembe jut, hogy Magyarországon 1956 után volt egy egészen szenzációs könyvsiker. Flavius Iosephus *Zsidó háborúja* talán több mint százezer példányban kelt el: sokan akarták olvasni, hogyan tör ki egy felkelés és hogyan verik le. Az érdeklődés szempontjából Németországban tényleg rossz a helyzet. Előadásomban említettem, hogy a társadalom igen jelentős csoportjai mennyire passzívak ebben a vonatkozásban. Heidelberg városának – egy egyetemi városnak – egyetlen napilapja nem volt hajlandó meghirdetni, hogy Theodor Mommsenről, halála századik évfordulóján lesz egy előadás. Sorolhatnám a hasonló példákat. Berlinben egyébként a közelmúltban két Mommsen-konferencia is volt, az első az említett alkalomból, a második a *Corpus Inscriptionum Latinarum* alapításának százötvenedik évfordulója alkalmából. Ez az utóbbi tényleg közönségsiker is volt, hála a nagyon ügyes szervezőknek, valamint a talán attraktívabb témának – *Feliratok és régészet* –, és hála nem utolsósorban annak a ténynek, hogy ez a kétnapos nemzet-

közi konferencia első napján a Külügyminisztérium épületében zajlott, amely – lévén politikai intézmény székhelye és a modern építészet egyik állítólag különösen kiemelkedő műve – egyfajta turistaattrakciót is jelent. Aki belép abba az üvegalotába, mindjárt a bejáratnál talál egy kitűnő eszpresszót és jó olasz kávé. Közvetlenül emellett van az a terem, ahol az előadásokat tartották, bárki bemehetett és belehallgathatott. A másik konferencián Mommsen kutatási programjai, Mommsen külföldi kapcsolatai és elsősorban a *Römisches Staatsrecht*, Mommsennek ez a nagy műve a római közjogról, alkották a témát. Ugyanúgy egyébként, mint a későbbi konferencia, ez is egy pénteki és egy szombati napon zajlott le, és a következő intézmények szervezték: a Berliini Tudományos Akadémia, Mommsen egykori akadémiaja, ezenfelül a három berliini egyetem, azaz az egykor keletnémet Humboldt-Egyetem, továbbá a nyugatberliini Szabad Egyetem, vagyis az ún. Freie Universität, és a Berliini Műszaki Egyetem, amelyen teljes bölcsészkar működik, továbbá a Mommsen-Gesellschaft, az a tudományos társulat, amely Németország egész területén – sőt azon túl is – összefogja az ókortörténészeket, a klasszika-filológusokat és a régészeket. Így azt gondolhatnánk, hogy ez tömegkongresszus volt. A csütörtök esti ünnepi megnyitó előadást a messze a szakmai körökön kívül is ismert s talán legismertebb német ókortörténész, Christian Maier tartotta a Humboldt-Egyetemen Mommsenről mint a nyelv művészeről (hiszen ő mint író kapott Nobel-díjat) – az előadóterem éppen csak megtelt. A részvételi rekord az első konferenciánapon pénteken délután volt, akkor szinte tele volt a terem. Ez (elnézést, hogy megemlítem) az én előadásom volt – talán tudták, hogy szép képeket fogok mutogatni. Szombaton reggel – a város szívében, a Berliini Akadémia épületében zajlott ez a kongresszus – a tizenhat előadón és a két rendezőn kívül ketten alkották a közönséget. Később aztán valamit javult helyzet, de harminc-harmincöttnél később sem voltak többen. Mommsen halálának századik évfordulóján, abban a városban, ahol életének legnagyobb részét töltötte, részben annak az akadémiaának a rendezésében, amelynek vezető tagja volt évtizedeken keresztül, ez azért megszégyenítően sovány látogatottságnak számít! Egy hárommillió városban, az ottani tudományos potenciált tekintve ez elég elkeserítő.

ÓKOR: Egy 11 évvel ezelőtt a *Sic Itur ad Astrá*nak adott interjúban említi,³ hogy 1968-ban a diákok társadalmi kérdések iránti általános érdeklődése átformálta az Ön egyetemi előadásainak tematikáját is, és az ő hatásukra kezdett el római társadalomtörténetet tanítani. Manapság tapasztalható ehhez hasonló érdeklődés a diákok részéről?

ALFÖLDY GÉZA: Németországban a mai diákok kicsit mások, mint az akkoriak. Először is sokkal rosszabbul vannak eleresztve a középiskolából, sokkal alacsonyabb az általános műveltségük, másrészt sokkal több a gondjuk azt a kérdést illetően, hogy hogyan tudnak az egyetemi tanulmá-

nyaik után álláshoz jutni olyan területen, amely érdekli őket. Ez persze teljesen legitim igény. Az utilitarisztikus szempontok ma talán még nagyobb szerepet játszanak, mint korábban, és az a lelkesedés a tudományért, amely a harminc-harmincöt évvel ezelőtti generációt jellemezte, ma korlátozottabb. Ilyesmi más országokban is tapasztalható. Magyarországon is.

ÓKOR: Magyarország belép az Európai Unióba. Mint az Unió egyik tagállamában élő kutató, mit gondolsz, milyen jelentőséggel bír a csatlakozás a tudományos élet számára: kihívásokat jelent vagy lehetőségeket?

ALFÖLDY GÉZA: Az Európai Unió nagyon sokrétű kérdés egy ókortörténész szempontjából. Én elég intenzíven próbáltam foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy az ókori történelem tanulmányozása mennyiben lehet hasznára a mai integrációs folyamatnak. Minden optimizmusom ellenére attól félek, hogy a tudomány számára ez a fejlődés napjainkban veszélyes következményekkel járhat, amennyiben az integráció egyebek között a tanmenetek, az oktatási rendszerek stb. nem feltétlenül helyes módon történő egységesítését fogja maga után vonni. Attól félek, hogy Európa a bachelor-szisztéma (BA) bevezetése miatt nagyon alacsony színvonalon fog egyesülni. Az ilyen leegyszerűsítő újításoknak bizonyos szakokon megvannak a maguk előnyei, de a szellemtudományok számára szerintem nagy veszélyt jelentenek, és voltaképpen tévútra vezetnek. Sok országban megfordulok, és mindig azt hallom, hogy ilyen meg olyan ostobaságot vezetünk be, mert a németek így csinálják. Németországban azt mondják: be kell vezetnünk, mert a többiek is ezt teszik – végül is a kígyó a saját farkába harap, létrejön a *circulus vitiosus*. Az eredmény a színvonal süllyedése. Mindezek ellenére az európai népek összefogása, együttműködése és intézményesített összetartozása a tudományra és az egész kulturális életre nézve rendkívül pozitív következményekkel járhat. Hiszen így még inkább csökkenhet a korlátok száma a különböző népek között, mint eddig. Nézzük a történettudományt: mennyi előítélet uralkodik például a magyarokban a szomszéd népek iránt és megfordítva. Az európai integráció jó lehetőséget teremthet például arra, hogy – és itt már ne csak az ókortörténetről beszéljünk – mondjuk magyar és román vagy magyar és szlovák kutatók végre együtt dolgozzák föl az olyan vitatott kérdéseket, mint 1848–1849. *Mutatis mutandis* hasonló áll ókortörténeti kutatási lehetőségekre – bár a Pannonia-kutatás vagy a pannoniai epigráfia terén az együttműködés, sőt a barátság már régóta fennáll számos kutató között, de még lehetne szorosabbra fűzni ezeket a kapcsolatokat. Mennyi lehetőség adódhatik abból, hogy fiatalok sokkal többet mozoghatnak a világban, hogy még jobban megismerhetnek más népeket, más kultúrákat, más nyelveket, más egyetemi rendszereket, mint régebben. Én csak attól félek, hogy mindezek az előnyök nem fognak úgy érvényre jutni, mint ahogy erre szükség lenne, hanem

az első lépések kimerülnek majd abban, hogy részben értelmetlen szabályokat találnak ki az együttműködésre, ami inkább ártani fog, mint használni. Az eredmény persze rajtunk is múlik, főleg a fiatalokon.

ÓKOR: Létezik a magyar ókortudománynak olyan sajátos szellemisége vagy hagyománya, amelyet nemzeti örökségként vihetünk magunkkal az Unióba?

ALFÖLDY GÉZA: Azt hiszem, hogy a magyar tudománynak vannak bizonyos hagyományai, amelyek nem csak személyekhez kötődnek, és talán különösen sokat jelenthetnek Európa számára is. Alföldi András egyik legnagyobb érdeme volt, hogy ő komolyan vette azt, amit Mommsen hirdetett, azaz, hogy az ókortudomány interdiszciplináris és *intra*-diszciplináris kell, hogy legyen. Mommsen azt mondja egy írásában, hogy véget ért az a kor, amikor a jogász nem vesz tudomást a történelemtől, a filológus a jogról, és egyikük sem a felirattanról vagy a numizmatikáról. Sajnos ennek a kornak egyáltalán nincs vége, noha például Alföldi András nagyon sokat tett annak érdekében, hogy vége legyen. Ez – mármint az együttműködés a különböző tudományágak között – egyébként talán főleg osztrák-magyar hagyomány volt („a bécsi iskola” és „a budapesti iskola” hagyománya), hiszen a német tudományra az ilyesmi nemigen volt jellemző. Szerintem többek között ezen a téren a magyar tudomány még mindig nagyon sokat adhat a nemzetközi kutatásnak, mert személyes tapasztalatom szerint számos országban a említett együttműködés még messze nincs ennyire kiforrva. Spanyolországban például az ókortörténet és a régészet nagyon szoros kapcsolatban állnak egymással, de a filológia teljesen más világ. Sajnos sok ókortörténész és régész számára is más világ – sokan gyengén állnak a klasszikus nyelvek ismeretével. A spanyol klasszika-filológia nívója szerintem kitűnő, de meglehetősen elszigetelt az ókortudomány többi ágától. A római jogtörténet is kitűnő Spanyolországban, de az is eléggé bezárkózik. Tehát az ilyen területen nemzetközi szinten is sok a tennivaló.

ÓKOR: Az említett interjúban azt a megállapítást tette, hogy a magyar ókortudomány eredményei általában izolált személyiségekhez köthetők, hiányolta a team-munkát. Az azóta eltelt időben – tudván azt, hogy minden évben megfordul több hazai egyetemen is – tapasztalt-e változást ebből a szempontból a korábbiakhoz képest?

ALFÖLDY GÉZA: Nem azt akartam mondani, hogy Magyarországon eleve és teljességgel hiányolnám a team-jellegű munkákat, noha ez bizonyára messzemenően igaz volt az akkori időkre és a közvetlenül megelőző évtizedekre. De például Alföldi András korában nagyon is volt team-munka, egy erőskezű vezető irányítása alatt – ez tehát nem teljesen újdonság. Az elmúlt nem egészen másfél évtized során pozitívnak látom a fejlődést, annyiban, hogy tényleg nem magányos végvári harcosok kószálnak külön-külön, hanem

valóban kialakultak kutatói centrumok és körök: Budapesten, Debrecenben, Pécsen, más egyetemeken is. Ez elsősorban annak tudható be, hogy ma szerintem sokkal több tehetséges, érdeklődő és szorgalmas fiatal dolgozik az ókortudomány területén. Nem mintha tizennégy évvel ezelőtt például Pécsen – ahol akkoriban tartottam előadásokat és szemináriumokat – ne lett volna igen sok érdeklődő és lelkes hallgató, de az volt a benyomásom, hogy a legnagyobb részük ezt afféle hobbiból csinálta a kötelező tanulmányok mellett, és nem annyira a kutatásba való bekapcsolódás céljából. Ma ez, legalábbis részben, azt hiszem, másképpen van. Ugyanakkor azonban látok egy súlyos problémát: nagyon félek, hogy itt is az lesz és részint már ma is az van, mint például Németországban, hogy ezek közül a tehetséges és törekvő fiatalok közül valószínűleg csak kevesen jutnak majd abba a kiváltságos helyzetbe, hogy állást is kapjanak szakmájuk területén.

Nem utolsósorban magam is kezdeményeztem egy kutatócsoport létrejöttét. Ez nemcsak magyar szakembereket fog össze. Tavaly javasoltam magyar és egyéb érintett szomszéd országbeli kollégáknak, főleg fiatalabbaknak, hogy a *Corpus Inscriptionum Latinarum* keretében ki kellene adni Pannonia egész római kori feliratos anyagát. A team az egyes nemzetek munkacsoportjaival létre is jött; Magyarországon tíz, részint idősebb, részint fiatalabb kutató, a szomszédos országokból – földrajzi sorrendben – osztrák, szlovák, szlovén, horvát és szerb kollégák, illetve kolléganők vesznek részt ebben a munkában. A régészet terén és bizonyos ókortörténeti területeken ma nem kevés sikeres munkacsoport működik, gondoljunk például Xenophón műveinek nemrég megjelent kiadására⁴ vagy a Bölcske-kötetre, amely szorosan egymáshoz kapcsolódó régészeti, epigráfiai, topográfiai, vallástörténeti és egyéb tanulmányokat fog össze.⁵ Mindkét kiadvány kiváló team-munka eredménye.

Ebben a tekintetben tényleg van fejlődés. A rendszer-váltás előtti időkből az ilyesmi ritkaság volt. Diákok számára az ilyen munkákban való részvételt már csak a megkötött tanmenetek, a tanulmányi rendszer szabályozása is szinte lehetetlenné tették, de a meglehetősen előre meghatározott kutatói életpályák sem nagyon segítették az ilyen közös munkákat. Ma sokkal nagyobb a mozgástér ilyen vonatkozásban, és ahogy látom – bár nyilván vannak pénzügyi problémák – nem reménytelen bizonyos projektekre anyagi támogatást kapni.

ÓKOR: Mennyire létezik Németországban együttműködés az ókorral foglalkozó tudományok és más tudományok között?

ALFÖLDY GÉZA: Az interdiszciplináris együttműködés erős, de van némi különbség a tekintetben, hogy inkább teoretikus jellegű kérdésfeltevésekről van-e szó, vagy pedig az alapkutatás kérdéseiről. Hermeneutika, kulturális antropológia és ehhez hasonló általános témák egyaránt érdekelnek egy

ókortörténészt, egy germanistát, egy szociológust és így tovább. Hogy ez az érdeklődés mennyire élénk, látom például a Heidelbergi Akadémián, ahol minden évben van nyolctíz ilyen általános érdeklődést keltő, interdiszciplináris vitához vezető előadás. A német akadémiáknak a mi felfogásunk szerint nem az vagy nem csak az a feladatuk, hogy speciális szakelőadásokat szervezzenek. Fő feladataik egyike ugyan a speciális szakkutatás biztosítása hosszú távú programokkal, így például a *Corpus Inscriptioum Latinarum* esetében, amely a Berlieni Akadémia projektje, és remélem, tartósan az is marad. Az egyetemek a váltakozó professzorokkal és munkatársakkal nem alkalmasak az ilyen hosszú időt igénylő munkák biztosítására, míg az akadémiák garantálhatják a kontinuitást. Az utóbbiak fő tudományos programjához tartozik azonban a közös tudományos eszmecsere is az előadásokkal, amelyek többnyire átfogó és modern, módszertanilag a humán-, sőt a természettudományok képviselőit általánosan érdeklő témákról szólnak. Jól lehet látni, hogy mennyire pezsgő a tudományos élet és nem utolsósorban az interdiszciplináris párbeszéd, legalábbis ebben a keretben. De ebből a társadalom szélesebb rétegei körében sajnos nagyon kevés csapódik le.

ÓKOR: Az Ön szakterületén, az epigráfiában mennyiben jeleníthetők meg az interdiszciplinaritás szempontjai? Gondolunk itt a manapság népszerű kulturális antropológiai megközelítésekre vagy a gender studies által felvetett szempontokra.

ALFÖLDY GÉZA: Ami a *gender studies* illeti, kicsit szkeptikus vagyok, mert ami ezen a címen fut, az nagy többségben szinte csak ideológia, de aki komolyan csinálja, az nagyon nagy lépéseket tehet előre. Jó példa erre egy volt tanítványom, Jens-Uwe Krause négy vaskos kötetből álló habilitációs munkája: *Árvák és özvegyek a római világban*.⁶ Ő nem valami ideológia alapján beszélt az elnyomott vagy az egyenjogúsított vagy a föltörékvő nőkről, hanem nagyon pontosan feldolgozta az özvegyek – özvegyasszonyok és özvegy férfiak – társadalmi helyzetének problémáit. Az átfogó, általános, strukturális jelenségeket és ezek történeti fejlődését vizsgálta, többek között azt a kérdést, hogy a kereszténység a késő antik világban változtatott-e az özvegyasszonyok mindig nehéz helyzetén. Jens-Uwe Krause szerint nem változtatott, amin egyes teológusok felháborodtak, pedig szerintem igaza volt.

Az ókortudományok között vannak olyanok, akik, többek között a feliratos anyagból kiindulva kimondottan a *gender studies* művelői. Az idevágó tanulmányok közül a legtöbb szerintem túlságosan egyoldalú; a forrásanyag nem mindig adja meg azokat a lehetőségeket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy valóban jó eredmények szülessenek – vagy e lehetőségeket talán eddig nem ismerték fel helyesen. De ami a kulturális antropológia kérdéscégeit, a családi szervezet, az emberek közötti hétköznapi együttélés formáit stb. illeti, az ilyen dolgok kutatására a feliratos hagyaték rendkívül alkalmas.

Az interdiszciplináris vagy talán inkább intradiszciplináris kezdeményezések közé sorolom az ókortudomány különböző részterületei közötti együttműködést is. Én úgy gondolom, és itt megint Alföldi Andrásra hivatkoznék, hogy voltaképpen csak egy osztatlan ókortudomány van. Szeretném hozzátenni, hogy ez igazán akkor tudomány, ha történeti, és nem mondjuk csak esztétikai vagy akármilyen más orientációt követ. A történeti orientáció annyit jelent, hogy a jelenségeket a koruk által adott összefüggésekben és a korabeli gyökerekkel vizsgáljuk, és nem valamiféle általános emberi nagyság vagy bármilyen uniform jellegű, minden korszakban egyforma alakot öltő törvényszerűség lecsapódásaként. Szerintem nagyon fontos az, hogy a rész-tudományok az ókortudományon belül együttműködjenek – az egyik pécsi előadásom, melynek címe *Epigráfia és régészet* volt, éppen erről szólt. Semmi esetre sem elég a feliratos emlékeket csak mint szövegeket nézni. A szövegek elemzésén túlmenő paleográfiai, régészeti, topográfiai kérdésfeltevések nem kevésbé fontosak, mint a szövegek megértése. Persze senki nem érthet egyformán mindenhez, mert ahhoz túl korlátozottak egy ember lehetőségei. Magától értetődik, hogy mindenkinek kell legyen legalább egy speciális területe, de nem szabad ott megrekednie. Természetesen a legjobb, ha együtt dolgozik olyanokkal, akik más oldalról jönnek és ugyanarra a célra törekszenek. Szerintem minden ókortudatónak, aki ezzel vagy azzal a forráscsoporttal foglalkozik, kell, hogy legyen olyan képzettsége, amelynek alapján kritikus módon tudja felhasználni azt, amit a szomszédos területek kutatói prezentálnak. Én régészhallgató voltam 1953-tól 1957-ig, a gyakorlati évet is beleértve 1958-ig. Akkoriban messze nem annyira a kooperáció, mint inkább a specializálódás volt a jelszó – ez hála Istennek azóta világszerte megváltozott –, de már akkor is nyilvánvaló volt számomra, hogy a régészeti leletek csak akkor szólhatnak meg igazán, ha az ember a más jellegű forrásokat is tekintetbe veszi. Minden régészhallgatónak törekednie kellett már akkor is arra, hogy megértse azokat a módszereket, amelyekkel a rokon tudományágak eredményei létrejönnek. Ez persze fordítva is így van. Mint egykori régészhallgató, sőt mint a Budapesti Történeti Múzeum egykori munkatársának, van némi ásatási gyakorlatom. Tagadhatatlan tény, hogy egy nem-régésszel, mondjuk egy, csak a betűk tudományát gyakorló kutatóval könnyen el lehet hitetni, hogy ez a réteg korábbi és az a réteg későbbi, ez vagy az a régészeti megállapítható jelenség így vagy úgy magyarázandó. Én nagyon örülök, hogy van annyi képzettségem a gyakorlati régészet terén, hogy kritikusan tudok elolvasni egy régészeti publikációt, és többé-kevésbé meg tudom ítélni, jól meg van-e alapozva vagy nem. Körülbelül ezen a módon kellene a speciális tudományágak valamennyi képviselőjének mozognia, úgy, hogy meglegyen a saját területe, amelyen verhetetlennek kell lennie szinte már attól a szemesztertől kezdve, amikor től elkezd az önálló kutatómunkát, de ugyanakkor tudnia kell, hogy mi történik körös-körül.

ÓKOR: Magyarországon igen népszerűvé vált a Tacitus sírfeliratáról szóló cikke.⁷ Ezzel kapcsolatban egy kevésbé emelkedett, inkább a kutatás mindennapjait fürkésző kérdésünk lenne: mi adta az ötletet, hogy ez a nagyon töredékesen megmaradt felirat márpedig Tacitus sírfelirata kell, hogy legyen?

ALFÖLDY GÉZA: Ez a felismerés, illetve ez a tanulmány a következő módon jött létre. A 80-as évek második felében és a 90-es években egyik fő feladatomból volt, olasz kollégákkal együttműködve, a *Corpus Inscriptionum Latinarum* VI. kötetéhez régóta tervezett *Supplementum*-kötetek kiadása. Heidelberg azt a feladatot kapta, hogy mi, a munkatársaim és én, dolgozzuk fel azokat a Róma városi feliratokat, amelyeket uralkodóknak szenteltek – ezek a *tituli imperatorum domusque eorum* –, és amelyeket vezető római hivatalnokoknak állítottak – ezek a *tituli magistratum populi Romani* –, vagy ők maguk létesítették őket. A cél az volt, hogy egyrészt minden olyan feliratot, amely nincs benne a *Corpus Inscriptionum Latinarum* korábbi kötetében, egy új kötetben kiadjunk, másrészt, hogy minden korábban kiadott feliratot újra megvizsgáljunk és részletesen leírjunk. Én ebből az alkalomból végignéztem minden ma létező és hozzáférhető korábban kiadott idevágó feliratot – ez nem kis munka volt. Sehol sem egyszerű az ilyesmi, és Rómában talán különösen nehéz. Ahhoz, hogy az ember bejusson egy raktárba, az kell, hogy a kolléga vagy kolléganő, akivel megbeszéltük a találkozót, tényleg ott legyen, azután szükséges, hogy megtalálják a kulcsot, legyen teremőr, aki hivatalból felügyel, hogy a világítás működjék, és így tovább. Fél egykor persze már kezd a teremőr türelmetlenkedni, hogy most ő elmenne ebédelni. „Akkor délután folytatjuk?” „Délután mi nem dolgozunk ...” Az a felirattöredék, amelyről beszél, már benne volt a régi *Corpus*-ban, de két olyan hibával, amely miatt lehetetlen lett volna arra gondolni, hogy ez Tacitus sírfelirata. Biztos vagyok benne, hogy egy olyan kutató, mint mondjuk Sir Ronald Syme – aki ugyan nem dolgozott lapidáriumban, de a szenátorok feliratait fejből tudta –, talán töprenghetett azon, hogy ez nem Tacitus sírfelirata-e. Ha olvasták a cikkemet, emlékeznek ennek a régi publikációnak a két alapvető hibájára. Egyrészt úgy tüntette föl a feliratot, mintha a ...CITO szövegmaradvány előtt még sok minden hiányozhatnék. Ha tényleg Tacitus sírfeliratáról van szó, akkor ennek az elején P(UBLIO) CORNELIO TACITO kellett, hogy álljon; a név nem állhatott a felirat végén vagy a közepén. Így tehát a CITO betűk előtt csak néhány betű hiányzik. Továbbá a régi *Corpus* úgy tüntette föl ezt a feliratot, mintha alul megvolna a pereme. Ebben az esetben olyan római szenátor feliratával állnánk szemben, aki legfeljebb a *praetur*áig emelkedett föl. Tacitusról viszont tudjuk, hogy nemcsak *consul*, hanem *proconsul Asiae* volt, így tehát nem jöhetett számításba. Ahogy végignéztem a római Nemzeti Múzeum raktáraiban a különböző feliratokat – nem volt olyan egyszerű megtalálni őket, mint ahogy nem volt olyan egyszerű

mozgatni sem ezeket a nagy köveket –, és végre eljutottam ehhez a kőhöz, rögtön láttam, hogy fölül ép és alul le van törve. Rögtön leesett a húszfilléres: ez csak Tacitus lehet! Ez a név olyan ritka, főleg a római szenátorok körében! És különböző kritériumok alapján ez a felirat pontosan abból a korszakból származik, amelyben Tacitus élt, illetőleg meghalt. Ez volt a kiindulópont.

Természesen fel kell vetni a kérdést, hogy az ilyen töredékes fölíratok kiegészítése mennyiben biztos, mennyiben nem. Mondjuk így: vannak teljesen biztos és teljesen hipotetikus dolgok, amelyek lehetnek így, de lehetnek más-ként is. Az egyik újítás, amelyet megpróbáltam bevezetni és általánosítani a *Corpus Inscriptionum Latinarum*-ban, hogy egy kiegészítés bizonyosságának sokszor nagyon szubjektív megítélését próbáljuk meg objektívizálni. Állapítsunk meg bizonyos kritériumokat és alkalmazzunk egy standardizált terminológiát a bizonyossági fokozatok elkülönítésére. Nem mindegy ugyanis, hogy valami nagyon valószínű vagy nagyon kevésbé valószínű. El kell döntenünk, hogy milyen alapon mondjuk valamiről azt, hogy nagyon valószínű. *Titulus fuit fere*, azaz „körülbelül ez volt a feliratos szöveg”: ez annyit jelent, hogy biztos vagyok abban, hogy a szöveg helyesen van kiegészítve, de nem lehetek száz százalékgig biztos abban, hogy a kiegészített részekben a szavak – amelyek biztosak – rövidített formái vagy a szóelválasztások helyesek-e vagy sem. Ez végül is nem olyan fontos, hiszen a lényeg a tartalom. A Tacitus-feliratot én ebbe a kategóriába sorolnám. A teljesen biztostól az *exempli gratia* történt rekonstrukcióig a kiegészítések öt fokozatát lehet szerintem egymástól elkülöníteni. Ha ezt megmondjuk, akkor mindenki tudhatja, hogy egy adott kiegészítés mennyire biztos, mennyire nem, és mindenki a saját felelősségtudata szerint használhatja fel. A kutatónak tudnia kell, hogy egy többé-kevésbé valószínű, de egyáltalán nem biztos dologra voltaképpen nem lehet építeni; ugyanakkor jó, ha tudja, hogy lehetséges egy bizonyos kiegészítés, mert esetleg talál valamit, vagy eszébe jut valami, ami a megadott kiegészítési javaslatból kiindulva továbbviszi a kutatást. Minden tudományra érvényes, hogy nem csak biztos ismeretekkel rendelkezünk, hanem a tudomány, ha úgy tetszik, rendszerezett és igazolt ismeretek, valamint – amennyire lehet – megalapozott feltevések összessége.

Mindazonáltal örülök, hogy Magyarországon olvassák ezt az írást Tacitusról, mert a például a *Der neue Pauly* című közismert enciklopédia nemrég megjelent „Tacitus”-cikkének szerzője, úgy látszik, nem tudja, hogy ismerjük ezt a sírfeliratot.⁸

ÓKOR: Valóban, a *Der neue Pauly* nem tud a Tacitus-sírfeliratról? Ez a régi *Pauly*-ban aligha fordulhatott volna elő.

ALFÖLDY GÉZA: A régi *Pauly*-Wissowa ma ugyan sok tekintetben túlhaladott mű; ennek ellenére a maga 83 kötetével nemcsak ragyogó bizonyítéka a klasszikus, mégpedig a

német klasszikus ókortudomány kvalitásának, hanem ma is az óorkutatás egyik legfontosabb munkaeszköze. Persze nem különösen olvasmányos: bevezető gyakorlaton mindig komoly arccal föl szoktam olvasni a „Ziege” címszóból⁹ a *Gestank von Ziegenmist*, tehát a kecskeszar büdösségére vonatkozó passzust a megfelelő rövidítésekkel és a rövidebb utalásokkal, úgyhogy a diákok vagy kétségbeesnek, vagy halálra nevetik magukat. Ez volt a régi Pauly. Van a kis Pauly (*Der kleine Pauly*); abban is van több rossz cikk, de ez a kiadvány inkább csak arra szolgál, hogy egy diák hamar tájékozódjék az alapismeretekben, vagy hogy egy oktató az órája előtt gyorsan utánanézzon valaminek, ami éppen nem jut eszébe. A *Der neue Pauly* egyfajta átmenet a kettő között, se ez, se az: az összkoncepciója nem jó. Ennek dacára sok hasznos tanulmány van benne, viszont számos gyenge, sőt elhibázott tanulmány is belekerült, és ez nemcsak a szerzők, hanem a szerkesztők hibája is. Így azt olvashattuk az első kiadásban a Drobeta városáról szóló cikkben (ez ma Turnu Severin Romániában az Al-Duna mellett), hogy ez a város ma nem más, mint a Duna mellett fekvő Debrecen. (Ezt az újabb kiadásban, több tiltakozó írás megjelenése után, kijavították.)

ÓKOR: Milyen tevei vannak a jövőre vonatkozólag? Min dolgozik mostanában?

ALFÖLDY GÉZA: Tiltakozó beadványok, állásfoglalások, ajánlólevelek, jótállások, szakvélemények, jelentések, mások munkáinak a javítása, és ehhez hasonlók rengeteg időt vesznek igénybe. Úgy hozta az élet és a német újraegyesítés, hogy az utolsó másfél évtizedben a *Corpus Inscriptionum Latinarum* lett a fő feladatomban. Nemcsak a munka nemzetközi szervezése, vezetése és reprezentációja hárul rám; az új kötetek egy részét magam készítem elő mint szerző és szerkesztő.¹⁰ Nem kényszerből, szívesen csinálom, és főleg szívesen csinálnám, ha több időm lenne rá az említett más feladatok mellett. Többek között az említett Pannonia-projekten dolgozom. A *Corpus Inscriptionum Latinarum* számára már be kellett volna fejezmem a Tarraco-kötetet, csak nem volt időm rá. A hispaniai Tarraco városának 1400 feliratát egy kötetben akarjuk kiadni. Ez körülbelül háromszázzal több, mint amennyit a 30 évvel ezelőtt megjelent munkám tartalmaz. A *Conventus Carthaginiensis* köteteinek készítését mostanában kezdjük el egy spanyol és egy német barátommal és kollégámmal. A Róma városi *Apparitores* feliratait, kb. 300 feliratos eméket, szintén ki kellene adnom. Meg kellene írnom több történeti tanulmányt is. Már többször megígértem, hogy csinálom egy epigráfiai kézikönyvet. Most már majdnem biztos, hogy már nem lesz időm megírni, de ehelyett szeretnék írni egy összefoglaló munkát, legalábbis egy tanulmányorozatot arról, hogy a római epigráfiai kultúra, a feliratok mint kommunikációs médiumok, hogyan jöttek létre, hogy fejlődtek, melyek a sajátosságaik. Már sok előmunkálat elkészült,¹¹ de egy nyugodt évre lenne szükség hozzá, és az

nincs. Mert változatlanul tanítok, noha három szemeszter óta már mint nyugdíjas tanítok; még többet is elvárnak, hogy „ingyen és bérmentve” csináljam, nem csak tőlem persze. És érzem a felelősséget amiatt, hogy a *Római társadalomtörténet* című munkámat, amely több mint 30 évvel ezelőtt íródott, ma is használják. Feltehetőleg még mindig van, ami használható benne, különben nem vennék kézbe. De ezt a könyvet újra kellene írni; a kiadó is unszol, hogy egészítsem ki. Csak hát ez nagyon nagy munka, mert a könyv koncepcióján sokat kellene változtatni; rengeteg új tudományos eredményt kellene tekintetbe venni; a bibliográfia kétharmad részét ki kell húzni, mert az ma már nem aktuális, és ezt legalább ötször annyi újabb bibliográfiával kellene helyettesíteni.

ÓKOR: Igazán érdekesnek hangzik, amit a feliratok kommunikációs szerepéről mondott. Nagyon örülnénk, ha felválná, hogy körülbelül mit gondol erről.

ALFÖLDY GÉZA: Változatlanul állítom, amit tíz évvel ezelőtt is mondtam, sőt már majdnem 20 évvel ezelőtt is, hogy a feliratok bizonyos értelemben olyasféle szerepet játszottak az antik világban, mint ma a kommunikációs médiumok, mint a sajtó, a televízió vagy a rádió. Amint bizonyos értelemben a római pénzek vagy a képzőművészeti alkotások is, azt a célt szolgálták, hogy egyes személyek és társadalmi csoportok a saját teljesítményüket, a saját hozzájárulásukat a római világrend fenntartásához tartós módon, ha úgy tetszik, az örökkévalóság számára juttassák kifejezésre. Ezáltal a római felirat, ahogy németül mondanák, *Botschaft*, üzenet, amely nemcsak azzal a céllal jön létre, hogy valakit megtiszteljenek – minél magasabb pozíciójú az illető, annál nagyobb mértékben áll ez –, hanem azzal a céllal is, hogy hirdessék a fennálló társadalmi és politikai rendet. Az így keletkezett epigráfiai kultúra szerintem igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Róma érték-elképzeléseit, ha úgy tetszik, a *mos maiorum* rendszerét generációkon keresztül végső soron ugyanabban a formában, igen sokak számára érthető módon lehetett tovább adni. Aki feliratokat olvasott, annak tudomásul kellett vennie, hogy generációk, vagy ha úgy tetszik, évszázadok óta mindenki előrejuthatott és magasabbra juthatott, ha bizonyos elvárásokat teljesített – ha átvette Róma értékrendjét és a maga módján igyekezett ennek folyamatos reprodukálásához hozzájárulni. Hasonló funkciója lehetett egyébként az érmék ismétlődő feliratainak és ábrázolásainak, a városok *forumain* álló császárszobroknak, amelyek feliratai körülbelül mindig ugyanazt mondják, ha a formulák természetesen korszakról korszakra változtak is. Így stabilizálódott a társadalmi és politikai rendszer, és így vert gyökeret mindenütt, ahol ezt a médiumot átvették. Erre előbb vagy utóbb szinte mindenütt sor került. Korántsem csak a vezető és a művelt rétegek sajátították el ezt a *habitus* (*epigraphic habit*), hanem az olyan alsó néprétegek is, amelyek a *patronus*aik és *dominus*aik, illetve egyáltalán az elitek példája nyo-

mán orientálódtak. Közismert tény, hogy a felszabadult rabszolgák, valamint a császári rabszolgák, továbbá a katonák különösen aktív hordozói voltak ennek a feliratkulturának. Ehhez nem volt szükség arra, hogy cicerói latint tudjanak olvasni és ezt beszéljék, mert a feliratok legnagyobb része nagyon egyszerű szöveget tartalmazott, akárcsak az érmék feliratai. Sokszor ugyanazok a szavak fordulnak elő, például PATER, MATER, DIS MANIBUS, VOTUM SOLVIT, továbbá számok, nevek. Ha valaki Augustus idején Rómából Cádizba ment, a megfelelő útvonalon, a Via Augustán, ha nem akarta, az út végén a számtalan mérföldköv feliratát látva akkor is megtanulta, hogy az IMP(ERATOR) CAESAR DIVI F(ILIVS) AUG(USTVS) uralkodik. Ezt a nevet vizuálisan nyilván sokszor még azok is azonosítani tudták, akik nem tudtak olvasni. Egyiptomban magam is megéltem, hogy az ilyesmi hogyan működik. Anélkül, hogy egyetlen hieroglif írásjelet megtanultam volna annak idején Dobrovits Aladárnál (ez Kákosy László, felejtethetetlen barátom ösztönzése ellenére nem történt meg), Egyiptomban néhány nap múltán a hieroglif feliratokon nehézség nélkül fel tudtam ismerni Augustus kartusát. A római fel-

iratcultúra sokak számára nagyjából így válhatott befogadhatóvá. A császárfeliratok szinte mindig azzal kezdődnek, hogy IMP(ERATOR) CAES(AR). Még ha valaki nem is akarta, előbb-utóbb akkor is megtanulta, mit jelentenek ezek az írásjelek.

ÓKOR: Ez lenne Róma titka?

ALFÖLDY GÉZA: A feliratcultúra mint *arcanum imperii*? Bizonyos értelemben igen. Ha összehasonlítják a római feliratcultúrát más epigráfiai kultúrákkal az ókorban vagy az ókoron kívül, a görög áll hozzá a legközelebb, persze messze nem ilyen tömeges megjelenési formában. A mezopotámiai ékírás szerepe egészen más, ez tényleg dokumentáció céljait szolgálta, mint ahogy a lineáris B feliratok is a műkénéi világban. Egyiptomban, azt lehetne mondani, hogy mint minden, ez is a halottak dicsőítésére szolgált. Rómában pedig a hatalom egyik eszköze volt, és évszázadokon át segítette a hatalom fennmaradását.

Készítette Mészáros Balázs, Tamás Ábel és Vámos Péter

JEGYZETEK

- 1 *Római társadalomtörténet*, fordította Borhy László, ELTE–Pytheas, Budapest, 1996, újabb kiadása: Osiris, Budapest, 2000, 2002.
- 2 *Theodor Mommsen és a római epigraphia 150 éve*, előadás az ELTE Régészeti Intézetében 2004. március 1-én.
- 3 Beszélgetés Alföldy Géza professzorral: *Sic Itur Aad Astra* (1993), 132–145 (Várhelyi Zsuzsa interjúja).
- 4 *Xenophón történeti munkái*, Budapest, 2001; *Xenophón filozófiai és egyéb írásai*, Budapest, 2003, Németh György szerkesztésében, az Osiris Kiadó gondozásában.
- 5 Szabó, Á.–Tóth, E. (Hrsg.), *Bölske. Römische Inschriften und Funde*, Budapest, 2003.
- 6 *Witwen und Waisen im Römischen Reich*, 4 Bde. (HABES 17), Stuttgart, 1994/95.
- 7 Magyar nyelven: „Tacitus sírfelirata”: *Antik Tanulmányok* 39 (1995), 61–73.
- 8 E. Flaig, „Tacitus”: *Der neue Pauly* 11. 1209. skk.
- 9 W. Richter, „Ziege”: *PWRE* II. 19. 398. skk. (lásd főleg 414. sk., 420.)
- 10 Lásd az alábbi honlapot: www.bbaw.de/forschung/cil/
- 11 Pl. G. Alföldy–S. Panciera (Hrsg.), *Inschriftliche Denkmäler als Medien der Selbstdarstellung in der römischen Welt* (HABES 36), Stuttgart, 2001.